

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- П:** Пиртей П. С. Словник Лемківської Говірки. – Legnica; Wrocław, 2001. – 345 s.
MSJP: Mały Słownik Języka Polskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 1181 s.
SRS: Isačenko A.V., Kollár D. Slovensko-ruský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1970. – 619 s.
SUS: Bunganič P. Slovensko-ukrajinský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1985. – 674 s.

ЛІТЕРАТУРА

- Ванько:** Ванько Ю. Класифкація і головны знаки карпатських русинських діалектів // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 69-84.
Залеський: Залеський А. М. Найбільш західний український говір // Культура слова. – Вип. 33. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 68-71.
Курс: Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Т. I. – К.: Рад. школа, 1951. – 519 с.
Рігер: Рігер Я. Становиско і зріжницюваня “русинських” діалектів в Карпатах // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 39-65.
Сучасна: Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
Фонтаньскій: Фонтаньскій Г. Лемковина // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 211-262.
Ябур, Плішкова: Ябур В., Плішкова А. Пряшівська Русь // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 147-209.
Misiak: Misiak M. Łemkowie. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. – 154 s. + ilustracje.

Hryhorii Arkushyn. The names of persons with suffix -ist-a in lemcian dialects

Among all Ukrainian dialects only lemcian dialect is characterized by big quantity of derivates with west Slavic suffix -ist-a. That lexemes increase the quantity of masculine nouns with flexion -a of I declension (in other Ukrainian dialects that flexion is characterized for names of people and nouns of common gender).

Key words: *lemcian dialect, derivate, suffix -ist-a, ending -a.*

Стефанія ПАНЦЬО (Тернопіль)

© 2009

ПРЕФІКСАЛЬНЕ ТА ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У ЛЕМКІВСЬКОМУ ГОВОРІ

У статті здійснюється аналіз префіксальних і префіксально-суфіксальних прикметників у лемківському говорі.

Ключові слова: *dead'сктив, девербатив, деривація, десубстантив, конфікс, префіксація.*

У сучасному українському мовознавстві однією з актуальних галузей на сьогодні залишається діалектний словотвір. Саме дериваційні особливості окремих говорів засвідчують

багатство і розмаїття своїх внутрішніх ресурсів, а, отже, й багатство загальнонаціональної української мови.

Словники говорів часто наповнені специфічними, не характерними для літературної мови, словотвірними моделями та словотвірними засобами. У структурі діалектного словотвору дослідник може простежити взаємопереплетення з іншими говорами і говірками, літературною мовою та сусідніми мовами.

Аналіз словотвірної та формально-семантичної структур дериватів певного говору чи говірок дає можливість виявити різні словотвірні моделі, з'ясувати продуктивність словотвірних типів, віднайти різноманітні мотиваційні основи, що послужили для деривації ад'єктивів.

Окремі проблеми словотвору лемківського говору вже перебували у колі наших дослідницьких зацікавлень [Панцьо: 2002].

Об'єктом цього дослідження є творення прикметників у лемківському говорі. Відомо, що в діалекті лемків виступають всі головні риси східнослов'янських мов і насамперед української. Діалектолог Я.Рігер зазначає, що словниковий склад лемківського говору становить „вирази, властиві українській мові, а також західноукраїнським діалектам” [Riger:24]. У статті „Łemkowie i ich język” учений називає риси, які вирізняють лемківські говори від сусідніх українських говорів. Водночас він зауважує, що лемківськими треба вважати такі „вирази, які не виступають у сусідніх говорах, українських, але такі, що знані деінде” [Riger:31].

У нашому дослідженні ми розглядаємо похідні ад'єктиви, які побутували і побутують у лемківських говірках незалежно від їх аналогів у сусідніх говорах і літературній мові, оскільки такий підхід ще раз підтвердить усталену, але останнім часом суперечливу, думку про те, що розмовно-побутове мовлення лемків – це не окрема мова, а один із діалектів української мови. Деривацію виявлених похідних прикметників розглядаємо у межах двох способів словотворення – префіксального і префіксально-суфіксального.

Джерельною базою опису послужили відомі лексикографічні праці, матеріали, зібрані у місцях компактного проживання лемків у Тернопільській області.

Відомий діалектолог А.Залеський зазначає, що як і в кожному іншому українському говорі, основу мовної системи лемківського становлять риси, властиві більшості українських діалектів і літературній мові [Залеський: 69]. Тому в цьому дослідженні наводитимемо паралелі з іншими західноукраїнських говорів.

Префіксальне творення прикметників у лемківському говорі

Префіксальне творення прикметників не належить до продуктивних. Самих префіксів також небагато. До префіксального способу словотворення відносять похідні прикметники, які мають безпрефіксні відповідники або мотивуються словосполученням, у складі якого наявний прикметник.

У сучасній українській літературній мові префіксацію прикметників вважають малопоширеною. Питання префіксальної деривації розглядали В.Грещук [Грещук 1995], А.Грищенко [Грищенко 1987] та ін.

Префіксальне творення прикметників на говірковому матеріалі детально описав Г.Аркушин. Він зазначає, що для творення західнополіських прикметникових дериватів використовується 14 префіксів [Аркушин 2004]. У лемківських говірках їх значно менше.

Деад'єктиви з префіксом без-. Префікс *без-* належить до найдавніших прикметникових префіксів [Словотвір 1969:244], до найдавнішої стадії розвитку слов'янських мов [Коссек:42].

У лемківських говірках засвідчено паралельне вживання префікса *без-* і його розмовно-побутового варіанта *брез-*. Виявлені прикметники мають словотвірне значення „заперечення ознаки”. Пор.: *безболісний* [Вис.], *безділний* „позбавлений ділцтва (маєтку)” [Пст.], *безкаменний* „безсердечний” [Зин.], *безварунковий* „беззастережний” [КСЛГ:25], *безрадосний* „нерадісний” [Тил.], *безсмертний* [Вис.], *безпанський* „нікому не належний, який не має господарів” [КСЛГ:26], *брезневинний* [Тил.], *брезсердечний* [КСЛГ:25], *брезчесний* [Мсц.], *безспорний* „безперечний, незаперечний” [КСЛГ:26]. Серед них наявні й такі, що властиві українській літературній мові (*безболісний, безсмертний, безсердечний*).

Лише про деякі можна говорити як про власне лемківські деривати (*безварунковий, безпанський*).

Деад'єктиви з префіксом *без-* утворені від основ прикметників, які виражають внутрішні якості осіб, лише один прикметник утворено від основи, що вказує на їх відношення до

призначення. Твірні прикметники у своїй структурі мають суфікси *-н-*, *-ов-*, *-ськ-* і є загальнонаціональними лексемами.

Подібні ад'єктиви функціонують в інших західноукраїнських говірках: бук. *безнапасний* „щасливий” [СБГ:28], бойк. *безкаменний* „безсердечний”, у польській мові *bezdziędziczny* [Он.І:48].

Деад'єктиви з префіксом *за-*. Префікс *за-* у прикметникових утвореннях має словотвірне значення „інтенсивний вияв ознаки”. За допомогою цього префікса реалізується двоступінчата градація інтенсивності: *незначна інтенсивність* → *висока інтенсивність*. Дериватологи зазначають, що префікс *за-* виражає предикатну сему „трохи більше, ніж звичайно потрібно” і представляє незначний ступінь інтенсивності ознаки [Безпояско, Городенська 1987:175]. Дослідники зауважують при цьому, що функцію виразника незначної інтенсивності ознаки префікс *за-* виконує насамперед в розмовному стилі сучасної української мови [Безпояско, Городенська:188].

У лемківських говірках цей тип дериватів представлений такими прикметниками: *зависокий* [Пст.:25], *заглибокий* [Тил.], пор. у фольклорі: *Ой не прийду, доню, прийде друга мама, Я встати не можу – заглибока яма* [АЛП:10], *загустий* [Вис.], *загрубий* [Щав.], *загорячий* [Тил.], *закуцій* [Рад.], *задобрий* [Мсц.], *заквасний* [Зин.], *закісний* „затісний” [Тил.], *замалий* [Пст.], *замокрий* [Рад.], *занедовгий* [Тил.].

Твірними виявлених деад'єктивів виступають основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки, внутрішні якості. Вони також властиві українській літературній мові. Префікс приєднався до основ із суфіксом *-н-* до безсуфіксних основ та в одному випадку до основи із префіксом *не-* (*недовгий*).

Аналогічні утворення побутують в інших говірках: бойківських: *задвійний* „подвійний” [Он. І: 269], буковинських: *зазелений* „недостиглий” [СБГ:130].

Деад'єктиви з префіксом *не-*. Це питомий слов'янський префікс із значенням протилежності. Похідні прикметники мають словотвірне значення „заперечення ознаки”. Семне вираження префікса *не-* не залежить від семантичного контексту твірного прикметника. Репрезентований ним деад'єктив конкретизується лише семою „відсутність” (немає) [Безпояско, Городенська: 197].

У лемківському говорі цей тип деад'єктивів доволі продуктивний. Серед засвідчених дериватів наявні як діалектні, так і загальнонаціональні утворення: *неглибокий* „мілкий” [КСЛГ:196], *невидний* [Тил.], *недалекий* [Рад.], *негустовний* „1. Несмачний. 2. Некрасивий, позбавлений художнього смаку” [КСЛГ:196], *негодний* „непридатний” [КСЛГ:196], *невиноватий* (у фольклорі: *Стоїт як невинуватий*) [Тил.], *неженатий* [Пст.], *неконечний* „необов'язковий, не конче потрібний” [КСЛГ:197], *некрайовий* „нетутешний, закордонний” [КСЛГ:197], *неладний* „негарний” [КСЛГ:197], *немилий* „неприємний, неприхильний” [Тил.], *немилосердний* „безсердечний, безжалісний” [КСЛГ:197], *ненайгірший* „не зовсім поганий, досить добрий” [КСЛГ:197], *ненайліпший* „не найкращий, поганий” [КСЛГ:197], *неограничений* „необмежений” [КСЛГ:198], *неосвоєний* „неприручений” [КСЛГ:198], *неочікуваний* „несподіваний” [КСЛГ:198], *неоцінюваний* „неоцінений” [КСЛГ:198], *непам'ятний* „дуже древній” [КСЛГ:198], *непаристий* „непарний” [КСЛГ:198], *неплатний* „безплатний, який не одержав нагороди” [КСЛГ:198], *непоплатний* „неприбутковий, невігідний” [КСЛГ:198], *непоконалий* „непереможний” [КСЛГ:198], *непонятливий* „нетямущий” [КСЛГ:198], *непотрібний* (у фольклорі: *Непотрібному вишитко з рук падат*) [Тил.], *непочтивий* „невихований” [КСЛГ:198], *непередбачений* „непередбачений” [КСЛГ:198], *непунктуальний* „неточний” [Вис.], *несьлюбний* „1.Позашлюбний. 2.Неодружений” [КСЛГ:199], *несмілий* (у фольклорі: *Несмілого пси кусають*) [Рад.], *неуцтивий* „невихований, нечемний” [КСЛГ:199], *нетеплий* (у фольклорі: *Такий, як нетеплий*) [Мсц.].

Дериватологи зазначають, що синтагматичні зв'язки префікса *не-* досить широкі, але переважна більшість відприкметникових ад'єктивів із цим префіксом утворена від основ прикметників, які виражають внутрішні якості [Грещук:91]. Серед виявлених у лемківських говірках деад'єктивів також домінують твірні основи з таким значенням; водночас наявні утворення від прикметників, рідше діеприкметників, які виражають зовнішні ознаки, ознаки за соціальним статусом особи та деякі ін.

У деривації деад'єктивів із префіксом *не-* брали участь основи прикметників із суфіксами *-н-*, *-ов-*, *-овн-*, *-ив-*, *-ист-*, *-альн-*, основи діеприкметників із суфіксами *-ен-* (*ограничений*,

освосний), -н- (ошачуваний) та основи прикметників найвищого ступеня порівняння (найгірший, найліпший).

Деривати з префіксом *не-* зафіксовані у різних говірках південно-західного наріччя. Пор. у бук.: *негодний* „нездатний, неприємний” [СБГ:329], *неконтетний* „недоволений” [СБГ:329], *непевний* „1. Неслухняний. 2. Непутящий” [СБГ:330], бойк.: *недідавий* „нерозвинений” [Он.І:483], *нездалий* „поганий” [Он.І:484], *нехарапутний* „брудний, неохайний” [Он.І:487].

Деад’ективи з префіксом *пре-*. Префікс *пре-* – це власне прикметниковий префікс [Вихованець та ін. 1982:20]. Він утворює прикметники зі словотвірним значенням „сильний вияв ознаки”. Передаючи високий ступінь інтенсивної ознаки, префікс *пре-* превалює в структурі прикметників, тому що останні виражають ознаку, кількісний вияв якої визначають співвідносі з префіксом предикати *трохи, дуже, надмірно, надзвичайно* [Безпояско, Городенська:187].

У досліджуваних говірках виявлено незначну кількість деад’ективів із префіксом *пре-*: *преблагий* „дуже спокійний” [Тил.], *пребогатий* [Зин.], пор. у фольклорі: *Дар нині **пребогатий** із неба зійшов, Мов роса та животворна, всю землю покрив* [АЛП:17], *превеликий, прекрасний, преславний* [Вх.Зн.:65], *предивний – предивні голоси* [Тил.], *предрагий* „дуже дорогий” [Вис.], пор. у фольклорі: *А я тя любив і любити буду, ти мій **предрагий** квіте* [АЛП:253], *пресвятий* [Щав.], *прелотий* [Рад.], *пречудесний* [Р.Р.], *пречудний* „дуже чудний” [Тил.], *пренещесний* „дуже нещасливий” [КСЛГ: 252]. Зафіксовані деривати здебільшого мають загальнонаціональний характер.

Твірні прикметники виражають внутрішні якості особи, в одному випадку – ознаки за соціальним статусом (*богатий*). За своєю структурою вони є непохідними прикметниками та прикметниками із суфіксом *-н-*, префіксом *не-* (*нещесний*).

Деад’ективи з префіксом *по-*. Словотвірна значення прикметників із префіксом *по-* – „неповний вияв ознаки”. Словотвірна модель із префіксом *по-* успадкована із праслов’янської мови [Мельничук 1986:97]. Як зазначає Г.Аркушин, „утворення ад’ективів за допомогою префікса *по-* наявні в усіх українських діалектах” [Аркушин:671].

У лемківських говірках функціонують такі деад’ективи з префіксом *по-*: *подовгавий* „довгуватий” [Пел.], *пожовтявий* „жовтуватий” [КСЛГ:240], *покуртавий* „короткуватий” [Мсц.], *понайвекший* „доволі великий” – *понайвекшої частини* [Тил.], *поясницький* ден „трохи ясніший” [Тил.], *почорнявий* „трохи чорний” [Вх.Лем.:455], *почастіший* [Вис.].

Твірні основи прикметників указують на зовнішні (за кольором, розміром) та часові ознаки (*частіший*). У поєднанні з префіксом *по-* вони становлять діалектні структури. Твірні прикметники у своїй будові мають суфікси *-ав-, -ш-, -иш-*. Пор. також утворення у бойківських говірках: *подовгий, подорогий* [Он.ІІ:95], *покуртий* „коротший, ніж звичайно” [Он.ІІ,103]; у буковинських: *покороткий* „короткуватий” [СБГ:441], *погиркий* „гіркуватий” [СБГ:436], у гуцульських: *помалий* „замалий” [ГГ:154].

Деад’ективи з префіксом *при-*. На периферії суфіксальної деривації прикметників знаходяться утворення з префіксом *при-* зі словотвірним значенням „неповний вияв ознаки”. У лемківських говірках деад’ективи цієї моделі представлені незначною кількістю: *призелений* „зеленуватий”, *прималий* „малуватий” [Тил.], *приплошустий* „менш вартісний, гірший, поганенький” [КСЛГ:257], *присухий* „сухуватий” [Вх.Зн.:62].

Твірні основи прикметників мають здебільшого загальнонаціональний характер, вони позначають зовнішні ознаки.

Утворення з префіксом *при-* трапляються в бойківських говірках: *призелений* (про збіжжя) „недозрілий” [Он.ІІ:137], *призористий* „короткозорий” [Он.ІІ:138], *прикуртий* „коротший, ніж звичайно” [Он.ІІ:140].

Деад’ективи з префіксом *про-*. Префікс *про-* у похідних прикметниках указує на „неповний вияв ознаки”. Такий тип деад’ективів представлений кількома утвореннями: *продовгастий* „поздовжній” [Тил.], *прогордий* „трохи гордий” [Пел.], *просівий* [Вх.Зн.:62].

Дериваційною базою цих прикметників послужили ад’ективні безсуфіксні основи та основа із суфіксом *-аст-* (*довгастий*), які позначають зовнішні ознаки та внутрішні якості, властиві й літературній мові. Подібні утворення засвідчені в бойківських говірках: *прогордий* [Он.ІІ:151], *продовгастий* „поздовжній” [Он.ІІ:151].

Деад’ективи з префіксом *під-*. Префікс *під-* спеціалізується на вираженні неповноти ознаки. Деривати з цим префіксом репрезентовані лише кількома прикметниками: *підсльіпуватий* „трохи сліпий” [Злц.], *підбілий*, *піджоутый*, *підпалистий*, *підчервонявий* [Вх.Лем.:59]. Основи

базових прикметників указують на зовнішні ознаки, здебільшого на колір птахів. За будовою твірні прикметники безсуфіксні та з суфіксами *-ав(-яв-): червонявий, -уват- (съліпуватий), -ист- (палистий „палевий”)*. Вони також властиві українській мові, проте утворення з префіксом *під-* вважаємо діалектними.

Отже, у творенні засвідчених у лемківських говірках деад'єктивів префіксального способу деривації використано 8 префіксів, що творять один високопродуктивний словотвірний тип з префіксом *не-*, малопродуктивні з префіксами *без-, за-, під-, пре-* і непродуктивні з префіксами *по-, при-, про-*. Незначна кількість типів префіксального творення деад'єктивів свідчить про те, що цей спосіб у відприкметниковому словотворі ад'єктивів не проявляв високої активності. Маніфестовані деривати у досліджуваних говірках мають паралелі в інших говорах південно-західного наріччя. Твірною базою зазвичай виступають загальнонаціональні прикметники, проте вони часто поєднуються з іншими, ніж у літературній мові, префіксами.

Префіксально-суфіксальне творення прикметників

Серед різних способів творення прикметників достатньо продуктивним є префіксально-суфіксальний спосіб. Префіксально-суфіксальне (за іншою термінологією конфіксальне) словотворення характеризується одночасним приєднанням до твірної основи двох афіксів, співвідносних із префіксом і суфіксом. Вони діють комплексно і сприймаються як дериваційний формант. Є.Карпіловська зазначає, що „конфікс виступає як цілісний словотворчий засіб, компоненти якого міцно зв'язані між собою..., конфікс виражає нове, не властиве його окремим компонентам, категоріально розрядне значення” [Карпіловська 1999:37]. Формування конфіксальних засобів творення прикметників дослідники засвідчують уже в пам'ятках давньоруської та староукраїнської мов [Грищенко 1978:179].

Українські дериватологи стверджують, що цей спосіб „розширив свої межі в словотвірній системі сучасних іменників та прикметників” [Городенська 1979:313]. Конфіксальне творення характерне й для народнорозмовного мовлення. На говірковому матеріалі конфіксальний словотвір прикметників широко описав Г.Аркушин [Аркушин:673-678].

Ми простежимо префіксально-суфіксальну деривацію прикметників у лемківському діалекті, подаючи конфікси в алфавітному порядку.

До префіксально-суфіксальних утворень відносимо ті деривати, які мотивуються прийменниково-іменниковими, дієслівними та прикметниковими основами. Аналіз здійснюємо за частиномовною належністю твірних основ.

Відсубстантивні деривати. В утворенні прикметників від іменників у сучасній українській літературній мові бере участь доволі велика кількість конфіксів.

Дослідники українських говірок виявляють також різноманітні конфікси для утворення відсубстантивних прикметників [Аркушин:673-676]. У лемківських говірках, за даними нашої картотеки, словотвірних моделей конфіксального творення ад'єктивів небагато. Очевидно, це можна мотивувати певною розмитістю сьогодні лемківського діалекту.

Десубстантиви з конфіксами *без-...-лив-(ий), без-...-н-(ий), -без-...-ов-(ий)*. Діалектолог Й.Дзендзелівський зазначає, що модель *без-...-лив-(ий)* характерна для творення прикметників у польській, словацькій та чеській мовах [Дзендзелівський:76]. Нами виявлено лише один десубстантив, який також фіксує Й.Дзендзелівський: *безочливий* „нахабний”, „такий, що без очей”, „егоїст” [Тил., Вис., Щав., Ріг]. Цей прикметник функціонує й у закарпатських говірках [Дзендзелівський:76].

Конфікс *без-...-н-(ий)* доволі активний у творенні прикметників у багатьох говірках української мови [Аркушин:674]. Похідні прикметники цього типу широко представлені в „Словнику української мови XV-першої половини XVII ст.” [СУМ:34-59].

У говірках лемків за цією моделлю утворилися такі прикметники: *безвладний* „безсилий”, „паралізований” [КСЛГ:26], *безвстидний* „безсоромний” [КСЛГ:26], *безграничний* „безмежний” [КСЛГ:26], *бездітний* [Мсц], *безкарний* „непокараний” [Тил.], *безличний* „безсоромний” [КСЛГ:26], *безпам'ятний* „позбавлений пам'яті” [КСЛГ:26], *безконечний* „безкінечний” [Тил.], Пор. у фольклорі: *Час радості, веселості світу настав нині, же Бог вічний, безконечний народився з Діви* [АЛП:113], *безумний* „нерозумний” [Вис.], *безспорний* „безперечний” [КСЛГ:26], *безрадний* „безпомічний”, „безпомічний” [КСЛГ:26], *безхосенний* „безкорисний” [КСЛГ:26]. Лемківський діалект зберіг архаїчні структури. Пор. дані словника XV-першої половини XVII ст.:

безвстидний [СУМ:37], безвинний [СУМ:36], бездітний [СУМ:40] та ін. Подібні деривати засвідчені в буковинських діалектах: *безвстидний* „безсоромний” [СБГ:28].

Модель з конфіксом *без-...-ов-(ий)* представлена одним дериватом: *безпроцентовий* „безвідсотковий” [КСЛГ:26].

Дериваційною базою виявлених конфіксальних ад’єктивів виступають основи здебільшого загальнонаціональних лексем й самі утворення властиві як літературній мові, так і діалектам.

Десубстантиви з конфіксом *до-...-н-(ий), -н-(ій)*. За цією моделлю утворені такі прикметники: *дожывотній* „довічний, на все життя” [КСЛГ:79], *доочный* „до очей, очевидний” [Тил.], *дорочный* „до року” [Пст.], *дошпентий* „дочистий” [Вх.Лем.:411]. Твірні іменники – це зазвичай загальноновживані слова української мови (*рік, очі*), нетиповим є слово *шпент*. Пор. аналогічні утворення у сусідньому бойківському говорі та польській мові: *дожывітний* „довічний”, пол. *dożywotni* [Он.І:225].

Десубстантиви з конфіксами *за-...-н-(ий), за-...-ськ-(ий), за-...-ов-(ий)*. В українських говорах префіксальна морфема *за-* проявила свою доволі високу активність, поєднуючись із різними суфіксами, створивши таким чином конфікси [Аркушин:674]. У лемківських говірках префікс *за-* також активний. Виявлені деривати моделі *за-...-н-(ий)* указують на розміщення за тим, що названо твірною основою: *засдравний* „церковна служба за здоров’я” [Тил.], *задушний* „церковна субота перед зеленими святами, коли моляться за душі померлих”, [Мсц., Тил.]. пор.: *zaduszna sobota* [Ріг:225], *заочний* „поза очі” [Рад.], *зарічний* „за рікою” [Мсц., Зин., Вис.], *зарядний* „підрядний” [Тил.], *застілний* „за столом” [Мсц., Вис.], *заушний* „за вухом” [Тил.]. Пор. такі ж утворення у бойківських говірках: *загробний* „за гробом” [Вис.], *засдравний* „за здоров’я” [Он.І:270], *задушний* [Он.І:269], *зарічний* „...такий, що живе за рікою” [Он.І:284], *застілний* „за столом” [Он.І:287], гуц. *задушний* „поминальний” [ГГ:74].

За допомогою конфікса *за-...-ськ-(ий)* утворюються ад’єктоміми. Вони мають регіональне значення, яке вказує на відношення до регіону, що знаходиться за межами географічного об’єкта, позначуваного мотивувальним словом. Цей тип ад’єктомімів був досить продуктивним у давньоруській мові [Валлох 1993:53]. Нами виявлено лише два утворення: *забужанський* „той, що проживає за Бугом” [КСЛГ:93], *задунайський* „такий, що за Дунаєм” [Мсц.]. Модель з конфіксом *за-...-ов-(ий)* представлена дериватами: *замостовий* „такий, що за мостом” [Пел.], *задворовий* „такий, що за двором” [Тил.].

Більшість конфіксальних субстантивів мотивується основами іменників, що притаманні літературній мові, як і самі деривати, однак разом з тим у діалекті лемків засвідчені локальні утворення (*зарядний* від *ряд*).

Десубстантиви з конфіксом *межи-...-ов-(ий), межи-...-ов-(ий)*. Ця модель репрезентована такими прикметниками: *межрайоновий* „такий, що між районами” [Рад.], *межжикрайовий* „такий, що між краями” [Зин.], *межжибродовий* „такий, що між бродами” [Рад.].

Десубстантиви з конфіксами *на-...-н-(ий), над-...-н-(ий)* указують на ознаку, яка стосується поверхні того, що названо мотивувальним словом. Модель представлена лише кількома виявленими дериватами: *набіжний* „побожний” [Тил., Зин.], *нагрудний* [Пел.], *надверний* [Пел.], *нараменний* „наплічний” [Пст.], *наріжний камін* [Тил.], *наручний* „зручний” [Тил.]. Паралельно фіксуються такі похідні у бойківських говірках: *набіжний* „набожний” [Он.І:460], у буковинських: *наручний* „зручний” [СБГ:321].

Десубстантиви з конфіксом *над-...-н-(ий)* традиційно виражають у мові просторові відношення. Ця модель не відзначається продуктивністю у досліджуваних говірках. Пор.: *надграничний* „прикордонний” [КСЛГ:184], *надгробний хрест* [Зин., Тил.], *надмірний збут* „понад міру” [Мсц.; Щав.].

Твірну базу для виявлених дериватів цих моделей становлять загальнонаціональні лексеми, однак у поєднанні з конфіксом деякі з них мають діалектний характер (*нараменний, наручний*).

Десубстантиви з конфіксом *не-...-н-(ий)*. За цією моделлю є такі похідні прикметники: *невлюдний, незлюдний* „відлюдько” [КСЛГ:197], *непозірний* „негарний” [КСЛГ:198], *нетрудний* „лінивий” [Тил., Зин.], *нешесний* [Мсц., Вис., Псл.]. Окремі деривати мотивуються прийменниково-іменниковими сполученнями частки *не* та прийменника: *не в людей* → *невлюдний, не з людьми* → *незлюдний*. Пор. також аналогічні конфіксальні прикметники у бойківських говорах: *незахідний* „непрístupний” [Он.І:484], *нетрудний* „лінивий” [Он.І:486], *нехамний* „брудний” [Он.І:486]; у

буковинських: *нечисний* „недоношений” [СБГ:333]; у гуцульських: *нислівний* „який не дотримує даного слова” [ГГ:132], *нипорадний* „безпорадний” [ГГ:133], *нетрібний* „кволий” [ГГ:132].

Десубстантиви з конфіксом об-...-н-(ий). Утворення з цим конфіксом не відзначаються продуктивністю. Пор. лише два субстантивні прикметники: *обдальний* „що знаходиться далі” [Вх.Лем:441], *обскурий* „марний, поганий” [Тил., Мсц], *обхитний* „схильний до чого-небудь” [Вх.Уг:255]. Твірні іменники *даль*, *скура*, *хить* у поєднанні з конфіксом об-...-н-(ий) послужили базою для утворення діалектних ад’єктивів.

Подібні десубстантивні прикметники функціонують у бойківських говірках: *обліжний* „важкохворий”, „такий, що лежить у ліжку” [Он.П:8]; у гуцульських: *обридний* „рідкий” [ГГ:136].

Десубстантиви з конфіксами перед-...-н-(ий), перед-...-ов-(ий), пред-...-ук-(ий). Типи непродуктивні. Пор.: *передгірний* [Пел.], *предвечурний* [Тил.], *предранний* [Тил.], *предвіцкый* „стародавній” [Тил.]. Таке ж утворення засвідчене у бойківських говірках: *предвіцька* (про пісні) „стара, давня” [Он.П:134], *переддойджовий* „перед дощем” [Рад.], *передзимовий* [Рад.], *передм’ясницьовий час* [Тил.], *предпостовий* „перед постом” [Бод.].

Десубстантиви з конфіксом під-...-н-(ий) не відзначаються продуктивністю: *підшиийний* [Пст.], *підручний кін* [Пст.], *підвладний* „залежний” [Тил.], *піднебний* [Вис.]. Пор. подібні утворення, наявні в сусідньому бойківському говорі: *підвладний* „залежний” [Он.П:66], *підручний* (віл, кінв) „який іде по ріллі, а не борозною” [Он.П:70].

Десубстантиви з конфіксами по-...-н-(ий), при-...-н-(ий). У досліджуваному говорі вивлено такі деривати: *пожнивний* „після жнив” [Пст.], *посмертний* „після смерті” [Тил.], *посьлюбний* „після шлюбу” [Вис.]. Десубстантиви з конфіксом при-...-н-(ий) належать до непродуктивного типу: *придверний* „при дверях” [Тил.], *придорожні хрести* [Мсц.], *прибічний* [Тил.], *прицерквіне поле* „поле при церкві” [Зин.]. Пор. також у бойківських говірках: *приручне поле* „поле під рукою, біля хати” [Он.П:143].

Відприкметникові деривати. Деад’єктивні прикметники конфіксального способу словотворення представлені однією моделлю: об-...-н-(ий): *обхудний* „схудлий, змарнілий” [КСЛГ:206].

Віддієслівні деривати. Віддієслівні префіксальні деривати у лемківських говірках також не відзначаються продуктивністю. Нами виявлено всього 10 моделей: до-...-н-(ий). Модель репрезентована утворенням *дорідний* „пишний”, „такий, що добре родить” – дорідне зерно [Тил.]; за-...-н-(ий), за-...-уван-(ий). Модель представлена прикметником *зажерний* „з добрим апетитом” [Зин., Тил., Рад.], *забідуваний* „дуже бідний”, „який бідує” [КСЛГ: 93].

Модель не-...-н-(ий). Тип доволі продуктивний: *небачний* „необачний” [Пст., Вис.], *незарадний* „який не зарадить” [Тил.], *невивчасуваний* „не погоджений з часом” [Тил.], *невірний* „такий, що не вірить” (пор. у фольклорі: *невірний Тома*) [Пст., Вис.], *нездарний* „який не може здаритися (придатися)”, „неповороткий”, „невмілий” [Тил., Зин.], *неомильний* „непогрішний, який не омилиться” [КСЛГ:198, Пст.], *непохитний* (пор. у фольклорі: *Серця наші чисті, щирі, Душі непохитні в вірі*) [АЛП:29], *нетрафний* „1. Невправний, невлучний”. – нетрафний вистріл. 2. Невдалий. – нетрафна назва [КСЛГ:195], „такий, що не може трафити „влучити” [Пст.].

Девербативи такого типу функціонують в інших західноукраїнських говірках: гуц. *нехарний* „дуже брудний”, „неохайний” [ГГ:132], бук. *невітримний* „надокучливий”, „нестерпний” [СБГ: 327].

Префікс не- виступає в інших конфіксах: не-...-л-(ий). Тип представлений єдиним прикметником *ненаядлий* „ненаситний” [Пст.]; не-...-ив-(ий). Нами виявлено лише одне утворення *негодивий* „незгідливий”, „підлий” [КСЛГ: 196]; не-...-ч-(ий), не-...-ац-(ий). За цими моделями утворені деривати: *небоячий* „який не боїться” (пор. у фольклорі: *І небоячого пси кусають*) [Тил., Зин.], *нехотящий* „який не хоче” (пор. у фольклорі: *Нехотяща кума ціле паця йзіла*) [Тил., Зин.].

Інші конфікси не були активними: о-...-н-(ий). За цією моделлю представлений прикметник *окрутний* „жорстокий”, „який мучить” [Тил.]; о-...-лив-(ий). Пор.: *оприскливий* „буркогливий”, „нечемний” [КСЛГ: 217], *обачливий* [Тил.]; об-...-н-(ий): *облесний* „такий, що леститься” (пор. у фольклорі: *Облесний на боляк би його приложив*) [Бод., Пст.] Пор. також у бойківських говірках: *облестний* „підступний, улесливий” [Он.П:8]; по-...-н-(ий). За цією моделлю утворено похідні: *потульний* „покірний, поступливий” [КСЛГ:248], *похлібний* „похвальний” [Тил., Зин.]. Пор. подібні деривати в бойківських говірках: *похлібний* „похвальний”, *похонний* „тямущий” [Он.П:128].

Розгляд матеріалу засвідчує наявність у лемківському говорі словотворчих засобів, притаманних іншим західноукраїнським говорам, тобто засобів інтерферентного походження, що є результатом фронтальних і частково афронтальних діалектів (бойківського, рідше буковинського говорів), зрідка польської мови. Лемківський діалект у силу своєї віддаленості від материкової мови також зберіг архаїчні словотвірні структури.

Отже, досліджуваний матеріал показує, що префіксальне та префіксально-суфіксальне словотворення має більшу спільність з українською загальнонаціональною мовою, ніж відмінність, а тому можна стверджувати, що на дериваційному рівні розмовно-побутове мовлення лемків є одним із відгалужень українських діалектів, а не окремою мовою.

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин: Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору. – Видавництво Волинського держуніверситету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2004. – 763с.

Безпояско, Городенська: Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 210с.

Валюх: Валюх З. Особливості творення давньоруських ад'єктонімів // Актуальні проблеми словотвору української мови. Матеріали наукових читань, присвячених пам'яті проф. Івана Ковалика. – Тернопіль, 1993. – С.42-54.

Вихованець, Городенська, Грищенко: Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад.школа, 1982. – 200с. (Словотвір. – С.6-31).

Городенська: Городенська К.Г. Префіксально-суфіксальний словотвір // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – С.285-313.

Грищенко: Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К.: Наукова думка, 1978. – 207с.

Грещук: Грещук В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208с.

Дзензелівський: Дзензелівський Й.О. Кілька карпатсько-балканських паралелей // Kontakty językowe Polszczyzny na pograniczu wschodnim. – Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Rigerowi. – Warszawa: Semper, 2000.

Залеський: Залеський А.М. Найбільш західний український говір // Культура слова. – 1987. – Вип..33. – С.68-71.

Карпіловська: Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація. – К., 1999. – 297с.

Коссек: Коссек Н.В. Особливості префіксального словотвору прикметників у східнослов'янських мовах // Мовознавство. – 1973. – № 6. – С.42-47.

Мельничук: Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология / под ред. А.С.Мельничука. – К.: Наукова думка, 1986. – 288с.

Панцьо: Панцьо С.Є. Словотвірна категорія іменників зі значенням «предмет – носій процесуальної ознаки» // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія: Мовознавство. – Вип.9. – Тернопіль, 2002. – С.103-117.

Словотвір: Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 406с.

Riger: Riger Janusz. Lemkowie i ich język // Lemkowie. Kultura. Sztuka. Język. – Warszawa-Kraków: Kraj, 1987. – S.21-39.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Назви сіл Лемківщини

Бод. – с.Бодаки, **Вис.** – с. Висова, **Зин.** – с. Зиндранова, **Злц.** – с.Злоцьке, **Мис.** – с.Мисцова, **Мжб.** – с.Межибрід, **Пел.** – с.Пельня, **Пст.** – с. Пстружне, **Р.Р.** – Ропиця Руська, **Рад.** – с.Радоцина, **Тил.** –с. Тилява, **Щав.** – с.Щавник.

Інші джерела

- АЛП** – Антологія лемківської пісні / Упорядник М.Бойко. – Львів, 2005. – 496с.
бойк. – бойківський говір, **бук.** – буковинський говір.
Вх.Зн. – Верхратський І. Знадоби до пізнання угро-руських говорів. – Ч.П. Говори з наголосом движимим. – Львів, 1899. – 276с.
Вх.Лем. – І.Верхратський. Про говір галицьких лемків. –Львів, 1902. – 482с.
Вх.Уг. – Верхратський І. Знадоби до пізнання угро-руських говорів. – Ч.П. Говори з наголосом сталим. – Львів, 1901. – 280с.
ГГ – гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997. – 230с.
гуц. – гуцульський говір.
КСЛГ – Пиртей Петро. Короткий словник лемківських говірок. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 362с.
Pir – Rieger Janusz. Słownictwo i nazewnictwo Łemkowskie. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe „Semper”, 1995. – 256s.
Он. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-ох ч. – К.: Наукова думка, 1984.
СБГ – Словник буковинських говірок. – Чернівці, 2005. – 687с.

Stephanya Pancyo. Prefix and suffix-prefix pronouns in lemky's language

Prefix and suffix-prefix analyzes of pronouns in lemky's language is done in the article.

Key words: *de-adjective, de-verbativ, de-substantive, confix, deryvation, prefixation.*

Ольга КРОВИЦЬКА (Львів)

© 2009

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗВЕРТАННЯ У ЛЕМКІВСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

У статті розглядаються основні засоби вираження звертання у лемківських народних піснях, пов'язаних із обрядами і звичаями українського народу. Звертається увага на лексичні, морфологічні, словотвірні та синтаксичні особливості функціонування звертання.

Ключові слова: *звертання, лемківська говірка, лемківська народна пісня, вокатив, апеллятивна лексика, антропонім.*

Духовна культура лемків виростає на прадавніх традиціях українського народу, на синтезі звичаїв, обрядів мелосу, пісенної спадщини із регіональними особливостями, які таким чином закарбовуються в етнічну самосвідомість. Серед важливих джерел мовного аналізу займають особливе місце лемківські народні пісні.

Джерельною базою для нашого дослідження стали матеріали нещодавно виданої “Антології лемківської пісні” (упорядниці – професор Львівської музичної академії Марія Байко). Для безпосереднього аналізу обрано – колядки, щедрівки, веснянки, пісні собіткові, жнивварські, весільні та хрестинні. Така жанрова пісенна палітра дозволяє виявити не тільки загальні тенденції у відтворенні мовної картини, але й виділити знакові риси лемківських говірок.

Як відомо, “звертання – інтонаційно виділене в реченні слово або сполучення слів (не член речення), що ним називається істота або персоніфікований предмет, якому адресується мовлення в усній або писемній формі” [Дудик: 268]. Типовим засобом вираження звертання є вокатив, який багатьма вченими зараховується до питомих ознак української мови [див. дет. Скаб 2006]. Основною особливістю вокатива виступає “синкретичність змісту, тобто у ньому наявні одночасно значення адресата мовлення та суб'єкта потенційної дії” [Скаб 1990:30].

Семантична особливість об'єктної сфери змісту вокатива накладає певні обмеження на вибір іменника-адресата та іменника-суб'єкта потенційної дії. Таким чином адресатом виступає